

ZRIN – SREDNJOVJEKOVNO SIJELO KNEZOVA BABONIĆA I ZRINSKIH. TVRDI GRAD, URBANA AGLOMERACIJA I POSJED

Hrvoje Kekez, Krešimir Regan, Srednja Europa, Zagreb 2020., 278 str.

Sjedište vjerojatno najpoznatije hrvatske plemićke obitelji, knezova Zrinskih, tvrđi grad Zrin zauzeo je posebno simbolično mjesto u hrvatskoj povijesti. Njegov obrambeni značaj naširoko je poznat te očito vidljiv u ostatcima tvrdoga grada danas, ali, dijelom i zbog današnje slabe naseljenosti i zapuštenosti ovoga kraja, mnogo je manje poznato da je Zrin nekada bio centar širega sustava obrane te sjedište velikoga vlastelinstva s razvijenim obrtništvom i lokalnom trgovinom, a i nekoliko važnih sakralnih objekata. U popularnu svijest nije ušla ni činjenica da su, prije Zrinskih, gradom vladali kneževi Babonići-Blagajski, koji su ga vjerojatno i izgradili. S druge strane, Zrin je bio i ostao predmetom više istraživanja povjesničara, arheologa, povjesničara umjetnosti i drugih znanstvenika i stručnjaka.

U tom kontekstu nastala je i monografija *Zrin – Srednjovjekovno sjelo knezova Babonića i Zrinskih*, autora Hrvoja Kekeza (Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb) i Krešimira Regana (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb), istaknutih istraživača fortifikacijske baštine. Autori u uvodu kao cilj svoje knjige navode predstavljanje i donekle produbljanje spoznaje o Zrinu kao tvrdom gradu i aglomeraciji podno utvrđenja, te o formiranju i funkcioniranju tamošnjega posjeda, kasnije vlastelinstva, od prvoga pisanog spomena Zrina 1295. do njegova pada u osmanske ruke krajem 1577., a zatim navode glavna istraživačka pitanja obrađena u knjizi, napominjući da su pojedina zbog vremenskih i materijalnih ograničenja ostala tek djelomično odgovorena. Potom donose pregled izvora korištenih pri istraživanju. To su prije svega pisani izvori (isprave vladara, plemića i kaptola u Zagrebu i Čazmi, kupoprodajni ugovori i sporazumi o diobama i drugim pravnim poslovima, a od XVI. st. i izvještaji s bojišta te molbe za pomoć u borbi protiv Osmanlija) pohranjeni u više zagrebačkih arhiva, Mađarskom nacionalnom arhivu, Arhivu Republike Slovenije, Austrijskom državnom arhivu i Štajerskom zemaljskom arhivu u Grazu. Uz to navode zbirke isprava poput *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Habsburških spomenika i Spomenika Hrvatske vojne krajine*. Posebno su predstavljeni izvori o fortifikacijskim strukturama Zrina, od pisanih izvora, preko veduta, tlocrta i crteža, do fotografija. Na kraju uvoda nalaze se pregled relevantne stručne i znanstvene literature (ističu se radovi Milana Kruheka i Zorislava Horvata) te pregled arheoloških istraživanja i konzervatorskih radova na tvrdom gradu od 1925. do danas.

Uz spomenuti uvod i zaključna razmatranja, knjiga sadržava pet poglavlja. Prvo je razmjerno kratko i bavi se smještajem i prometnom povezanosti tvrdoga grada Zrina, ističući njegov strateški povoljan položaj na vrhu kamenoga platoa iznad udoline gdje je danas smješteno istoimeno selo, sa Zrinskom gorom kao prirodnom zaprekom na sjeveru i s nadzorom nad dolinom rijeke Une kao glavnom prometnom sponom panonskoga prostora i istočnojadranske obale. Ističe se da taj prostor danas izgledom znatno odudara od onoga u razdoblju prikazanom u knjizi, uključujući činjenicu da se zbog zapuštenosti i opadanja broja stanovnika šuma znatno proširila te stoga tvrđi grad danas više ne nudi onakvu preglednost nad okolnim prostorom kakvu je nekada imao. Osvrće se i na političko-administrativnu pripadnost tvrdog grada, koji je do sredine XIV. st. spadao u Gorskou županiju, a potom u Zagrebačku, te na njegovu crkvenu pripadnost Gorskom arhiđakonatu Zagrebačke biskupije. Opisane su i srednjovjekovne ceste na širem gradskom prostoru, koje je Zrin zahvaljujući svojem položaju nadzirao.

Drugo poglavlje donosi povijesni pregled Zrina, podijeljen u tri razdoblja. Iako arheološki nalazi upućuju na to da je građen na prijelazu XII. u XIII. st., prvi pisani spomen grada potječe iz 1295., čime počinje prvo razdoblje obrađeno u ovom pregledu. To je bilo vrijeme gospodstva knezova Babonića, čiji su predci vjerojatno izgradili tvrđi grad. Ono je potrajalo do 1328., kada su ga Babonići izgubili u kontekstu politike kralja Karla Roberta protiv plemićke oligarhije. Grad je nakratko bio pod gospodstvom braće Toth-Lovrinčan, nakon čega ga je 1347. preuzeo Juraj III. od roda Šubića-Bribirskih (potom prozvan Juraj I. Zrinski), čime započinje drugo razdoblje spomenutoga povijesnog pregleda. Na temelju znatno većega broja pisanih izvora iz toga razdoblja, autori u glavnim crtama opisuju sporove koje su knezovi Zrinski tada vodili s drugim plemićima, uključujući knezove Blagajske, Kostajničke i Krupske, ali i kostajničkim cisterciticima iz Topuskog, nastojeći ih smjestiti u širi politički kontekst (npr. sukob Žigmunda Luksembuškog i Ladislava Napuljskog), kao i napore Zrinskih da okrupne svoje posjede preuzimanjem posjeda nižega plemstva u Pounju. Treće obrađeno razdoblje karakterizira osmanska ugroza, a traje od kraja XV. st. do pada Zrina 1577. Autori daju kronološki prikaz sukoba s Osmanlijama, a osvrću se i na izgradnju novih utvrda za zaštitu toga područja. Opisuju se i naponi Nikole III. i IV. Zrinskog da na razne načine očuvaju svoje nasljedne posjede (primirja s Osmanlijama, nastojanja da steknu posjede dalje od bojišnice), kao i postupno prepuštanje utvrda kralju i krajiškim posadama jer ih više nisu mogli uzdržavati. Na kraju poglavlja opisani su prijedlozi kapetana Ivana Lenkovića o povlačenju crte obrane na Kupu i napuštanju te rušenju Zrina i drugih pounjskih utvrda, kao i razlozi zašto ti planovi nisu realizirani i kako su utvrde potom pale pod Osmanlije, u čijim su rukama ostale sve do završne faze Velikoga bečkog rata (1683–99).

Treće poglavlje tematizira arhitektonski sklop Zrina. Sadržava djelomičnu rekonstrukciju povijesnoga razvoja tvrdoga grada, nastalu na temelju terenskih ispitivanja postojećih ostataka, analize fotogrametrijskih snimki i tlocrta utvrde, fotogra-

fija iz XIX. st. te starijih veduta i planova, koje su registrirale transformaciju srednjovjekovnoga plemićkog grada u topničku utvrdu i potom u svojevrsni granični čardak. Autori ističu da je riječ o jednom od najvećih srednjovjekovnih obrambeno-stambenih kompleksa u Hrvatskoj, koji je unatoč urušenosti sačuvao svoje srednjovjekovno lice i strukturu do današnjih dana. Utvrda je bila ovalnoga oblika, podijeljena na dva dijela, veliku jezgru i relativno malo utvrđeno podgrađe, koji su potom detaljnije opisani, uz osvrt na ulazna vrata, bedeme, južnu branič-kulu, trapezastu kulu (bastion) na zapadnom bedemu, unutrašnje građevine nepoznate funkcije, dvorsku kapelu sv. Jurja u sjeveroistočnom uglu, utvrđeno podgrađe koje je opasivalo južnu branič-kulu (uz napomenu da je možda postojalo još jedno utvrđeno podgrađe ispod istočnih bedema jezgre). Poglavlje završava hipotetskom rekonstrukcijom razvoja utvrde kroz sedam građevinskih faza, od XIII. st. do 1729.

U četvrtom poglavlju opisane su središnje funkcije i topografija zrinske aglomeracije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, pri čemu se razvoj Zrina smješta u kontekst dosadašnjih saznanja o razvoju gradova na kontinentalnim područjima gdje je iščezla kasnoantička urbana baština. Na temelju dostupnih izvora i literature, autori zaključuju da je srednjovjekovni Zrin kao tvrđi grad (*castrum*) i sjedište istoimenoga posjeda imao i obrambenu i upravnu funkciju. Podgrađe je u izvorima oslovljavano kao *villa* (trgovište), a imalo je i *forum* (trg), te autori na temelju oskudnih podataka iznose zaključke o obrtničkoj proizvodnji i trgovini koja se tamo odvijala. Upućuju i na religijsku funkciju zrinske aglomeracije, uključujući župnu crkvu Našašća Svetoga križa (posvećenu Blaženoj Djevici Mariji) u zrinskom podgrađu, dvorsku kapelu sv. Jurja, crkvu sv. Marije Magdalene (sv. Margarete; izvorno sv. Stjepana) te na tezu o postojanju franjevačkoga samostana pri Zrinu koju smatraju neuvjerljivom. Zatim prikazuju genezu i proces rasta zrinske aglomeracije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, zaključujući da je imala nekoliko žarišta, da se širila uglavnom u jednom smjeru te da je *forum* vjerojatno bio izdužen ulični trg, a pritom rast Zrina uspoređuju s nekim drugim hrvatskim i stranim srednjovjekovnim gradovima. Usto se osvrću na mogućnost postojanja gospodarskih objekata (kožarske radionice, pilane, mlinovi, trgovine i sl.) te iznose pretpostavke o razvoju drugoga podgrađa.

Peto je poglavlje najopširnije i najsloženije, a posvećeno je posjedu Zrin. Započinje opisom formiranja i funkcioniranja posjeda pod Babonićima, kada je funkcionirao na principu predija, tj. pravo iskorištavanja određenih čestica bilo je prepušteno odabranim pojedincima, za određenu naknadu. Takvo se stanje promijenilo u doba gospodstva Zrinskih, koji su postupno vratili vlastelinstvo pod svoju izravnu vlast. Autori zatim prikazuju gradnju dodatnih utvrda na vlastelinstvu, napominjući da se na temelju kronologije izgradnje i ravnomjernoga prostornog razmještaja može zaključiti da je ona počela prije vremena velike osmanske ugroze te da joj je drugi cilj bio poboljšanje mehanizama upravljanja vlastelinstvom putem kontrole kmetskih naselja i ubiranja podavanja. Potom prate ubrzani razvoj lokalne trgovine tijekom druge polovice XV. st.

i, u okvirima oskudnih povijesnih izvora, poljoprivredne proizvodnje i stočarstva, rudarstva i kovanja srebrnih groševa. Nakon toga slijedi kratak pregled utvrda zrinskoga vlastelinstva: Čava, Dobra Njiva, Gorička (Gora), Gvozdansko, Jamnica (Jamnik), Komogovina, Lišnica (Lešnica), Novi na Uni, Pastuša (Rastuša), Pedalj-grad, Podmilanski grad (Milakovitz), Pre(ko)vršac, Semigrad, Stupnica i Svinica. Autori ih tipski dijele na tvrde gradove, kasnosrednjovjekovne i renesansne kaštele (koji se dalje dijele na kaštele pravokutnoga ili kvadratnoga tlocrta, reducirane talijanske kaštele i pseudokaštele) i sakralne građevine i komplekse podignute za zaštitu lokalnoga stanovništva, a namjenski na sjedišta vlastelinstva, utvrde podignute za zaštitu rubnih dijelova vlastelinstva i rudnika, utvrde izgrađene za stanovanje Zrinskih i utvrde izgrađene isključivo za zaštitu od iznenadnih provala. Upućuju i na povijesne trendove u njihovoj arhitekturi, građevinske materijale, borbenu učinkovitost i prostorni razmještaj u dvije obrambene crte. Posljednji dio poglavlja posvećen je rekonstrukciji topografije posjeda Zrin, koji se dijelio na 15 upravno-teritorijalnih cjelina sa sjedištima u navedenim utvrdama i 77 naselja, pri čemu je locirano sedamdesetak od najmanje 150 zabilježenih srednjovjekovnih toponima, uz poseban osvrt na sakralnu topografiju, što ujedno svjedoči da je gustoća naseljenosti u promatranom razdoblju bila znatno veća nego danas.

Zrin – Srednjovjekovno sjelo knezova Babonića i Zrinskih predstavlja vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji jer je u pitanju prvo cjelovito djelo, ne samo o utvrđi Zrin nego i o njezinu širem području u promatranom razdoblju. Uz sintezu dosadašnjih saznanja, knjiga pruža i mnogo novih spoznaja nastalih na temelju suvremenoga multidisciplinarnog proučavanja pisanih i slikovnih izvora, ali i neposrednih terenskih istraživanja, te barem djelomično razrješava više postojećih nepoznanica. Ističući čimbenike koje su utvrdu i posjed učinili jednim od najvažnijih i najaktivnijih područja srednjovjekovne i ranonovovjekovne Slavonije, autori su, koliko je to moguće na temelju postojećih izvora, vjerno dočarali zrinski kraj kao uporište dviju moćnih hrvatskih plemićkih obitelji te važno gospodarsko i društveno središte čiji je razvoj naglo prekinula depopulacija nastala zbog osmanskih osvajanja, pred kojima su ga naposljetku napustili i knezovi Zrinski. Kao posebno vrijedne doprinose hrvatskoj historiografiji istaknuo bih pregled manjih utvrda i sakralnih objekata na spomenutom prostoru, kao i brojne slikovne i grafičke priloge, uključujući više od 20 fotografija Zrina i okolice iz XXI. st. i još osam fotografija iste tematike s početka XX. st. (većinu je snimio Emilij Laszowski 1906), više dosad neobjavljenih povijesnih kartografskih prikaza i crteža, veduta, tlocrta i hipotetskih rekonstrukcija tvrdoga grada Zrina, zatim 12 fotografija, 11 isječaka s povijesnih zemljovida, devet hipotetskih rekonstrukcija, osam tlocrta i još nekoliko drugih grafičkih i slikovnih prikaza ostalih utvrda u regiji, te naposljetku pet originalnih karata i jedan trodimenzionalni prikaz terena zrinskoga posjeda odnosno vlastelinstva.

BORIS BLAŽINA

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i preradivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.